

Marzena Kisielińska

Sokołowskie świętki

Radzyński Rocznik Humanistyczny 3, 259-262

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sokołowskie świątki

Kapliczki, figury i krzyże przydrożne stanowią dziś, mimo upływu czasu i zmiennych losów historii, nieodłączny element polskiego krajobrazu, będąc materialnym wymiarem modlitwy i religijnego kultu. Ich piękno potęguje się w ścisłej jedności z przyrodą i okalającą je przestrzenią. Dla jednych tłem jest jedynie niebo i ziemia, dla drugich rosnące w sąsiedztwie drzewa i krzewy, a dla innych jeszcze – stara chałupa.

Od kilku lat obserwowany jest w naszym kraju wzrost zainteresowań problematyką badawczą w zakresie małych form architektury i rzeźby sakralnej, będących materialnymi śladami głęboko zakorzenionej wiary ludu, w większości ludu wiejskiego, która objawiała się nie tylko w praktykach religijnych życia codziennego, ale poprzez zewnętrzne znaki czci.

Ginące z roku na rok na polskiej ziemi kapliczki, figury i krzyże przydrożne wzbudzają niepokój tych wszystkich, którym nieobca jest spuścizna polskiej sztuki ludowej, a tym samym dorobku kultury narodowej. Każdego roku zmniejsza się liczba tych obiektów wskutek niesprzyjających warunków atmosferycznych czy zniszczeń spowodowanych pożarem, ale także niedbalstwa, obojętności, a nawet wandalizmu. W ostatnich latach przyczyniło się do tego stanu rzeczy wchłanianie dawnych osiedli przez aglomeracje miejskie w efekcie wprowadzania nowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz rozbudowy istniejących już osiedli. Stąd też wynikają wartościowe inicjatywy opracowania i zinwentaryzowania małych form architektury sakralnej, podejmowane przez wielu historyków czy etnologów, w trosce o uchronienie ich od zapomnienia i zachowania dla następnych pokoleń.

Podobny cel przyświecał autorom omawianego wydawnictwa, którzy poczynili próbę ukazania obiektów małej architektury sakralnej z terenu powiatu sokołowskiego, posiadających wartości zabytkowe, powstałych przed 1945 r. i wyróżniających się swoistymi, oryginalnymi formami. Jest to pierwszy przewodnik turystyczny, w którym ukazano, na tle szlaków turystycznych, obiekty małej architektury sakralnej, zlokalizowane w regionie sokołowskim. O kilku innych tego typu obiektach wspomniano także z uwagą na ich wyjątkowe wartości historyczne lub architektoniczne.

Przewodnik składa się z pięciu części. Na końcu zamieszczono bibliografię, wykaz zdjęć według nazw miejscowości, słowniczek terminów architektoniczno-plastycznych, informacje praktyczne oraz barwne fotografie, ukazujące różnorodność form kapliczek, figur i krzyży w otoczeniu malowniczego krajobrazu miasteczek i wsi ziemi węgrowskiej.

Część pierwsza omawianej publikacji zawiera ogólne wiadomości o powiecie sokołowskim oraz wchodzących w jego skład jednostkach samorządowych (miasto i gmina Sokołów Podlaski oraz Kosów Lacki, a także gminy: Bielany, Jabłonna Lacka, Repki, Sabnie, Sterdyń), z uwzględnieniem położenia, rysu historycznego, budowy geologicznej i rzeźby terenu, warunków klimatycznych, hydrografii, fauny i flory.

W części drugiej przewodnika wyjaśniono genezę utrwalającego się w ciągu wieków na polskiej ziemi zwyczaju wznoszenia przydrożnych kapliczek, figur i krzyży, wskazując na ich religijny i kultowy charakter. Rodowód kapliczek sięga czasów przedchrześcijańskich. Zgodnie z dawnymi wierzeniami w drzewach zamieszkiwały duchy i bóstwa. Do drzew *świętych* należały zwłaszcza dęby, brzozy i lipy, którym przypisywano właściwości mediacyjne. Z uwagi na przypisywanie tym drzewom łączności z siłami zła, zawieszano na nich kapliczki, by niwelować lub osłabić szkodliwe działanie nieczystych mocy.

Fundowane przede wszystkim jako wyraz głębokiej wdzięczności, akt skruchy, niejednokrotnie pod wpływem zwykłych ułomności i pospolitych wad ludzkiej natury, by zadośćuczynić za popełnione zło. „Stawiano je” – jak odnotował Jan Wiktor – „w dniach wesela, radości lub w godzinie żałoby, ku pamięci zmarłych na cmentarzach, to znów jakby modlitewne westchnienie w lasach, przy ścieżkach [...]”. Wiszą też na drzewach zasadzonych na mogiłach powstańców. Stojąc w ciszy na skraju pól, porośniętych zbożem, przy cmentarnych kaplicach i wiejskich kościółkach, a także przy starych dworach, są świadectwem duchowych potrzeb ich fundatorów. Wkomponowane w założenia rezydencjonalne szlachty, pełniły w zależności od usytuowania, określone funkcje. Ustawiane przy skrzyżowaniach dróg, biegnących w pobliżu zespołów dworskich i pałacowych, wskazywały drogę, będąc niejako drogowskazami przy wjazdach, np. arkadowa kapliczka z figurą św. Floriana przy pałacu w Sterdyni, kapliczka słupowa z figurą św. Józefa w Jabłonnie Lackiej, czy krzyż w Kurowicach, gm. Sabnie. Inne obiekty, znajdujące się na granicach zespołów dworskich, pełniły niekiedy rolę znaków granicznych czy orientacyjnych, np. kapliczka w Kurowicach, gm. Sabnie, wzniesiona na skraju parku dworskiego w drugiej połowie XIX w.

Do rzadko spotykanych na polskiej ziemi należą karawaki – krzyże z dwoma równoległymi ramionami, budowane, by odzębnić zarazę. Kłęski cholery, epidemie morowego powietrza, tyfusu nie omijały mieszkańców Podlasia i Mazowsza, dziesiątkując ludność. Dwuramiennie krzyże ustawiono we wsi Węże, jako wotum dziękczynne za ustanie epidemii tyfusu w 1941 r., a także w Sokołowie Podlaskim, na pamiątkę wygaśnięcia cholery.

Z kapliczkami i krzyżami przydrożnymi łączyło się niegdyś wiele wierzeń i obyczajów. Na krzyżach przydrożnych wieszano w różnych intencjach ręczniki, chusteczki, koszulki dzieci, odzież chorych. Drzewo z krzyża posiadało właściwości lecznicze, toteż niezbędne było przy sporządzaniu leków. Mech ze starych krzyży cmentarnych służył, po uprzednim zaparzeniu, jako środek zapobiegający chorobom. Pod krzyżem godzili się zwaśnieni sąsiedzi; tu też odbywały się przysięgi w czasie dawnych sądów wioskowych. Do krzyża lub kapliczki pod wsią, wyznaczających granicę miejscowości, odprowadzano gromadnie zmarłych przed odwiezieniem ich do kościoła i na cmentarz.

W zakończeniu tej części wydawnictwa (o charakterze popularnonaukowym) autorzy zwracają uwagę, iż pomimo że obiekty te giną pod naporem czasu, pozostają wciąż świadkami minionych epok.

W części trzeciej przewodnika, najbardziej obszernej, przedstawiono 5 tras przebiegających na terenie powiatu sokołowskiego. Trasy wytyczone zostały tak, by

dawały możliwość ukazania nie tylko małych form architektury sakralnej, ale również bogactwa dziedzictwa historyczno – przyrodniczo – kulturowego tej części Polski. Na każdym szlaku, oprócz informacji o kapliczkach, figurach i krzyżach przydrożnych, ukazane są, na tle różnorodności fauny i flory tego terenu, wspaniałe zabytki architektury sakralnej i świeckiej, wspaniałe rezydencje pałacowe i dwory ziemiańskie, liczne kościoły wznoszone przez znanych i cenionych architektów (Kubicki, Marconi, Podczaszyński, Dziekoński), na ogół rzadko zachowane młyny, wiatraki i obiekty sztuki ludowej, a także stanowiska archeologiczne i cenne obiekty przyrodnicze.

W kolejnej, czwartej części wydawnictwa omówiono wybrane obiekty małej architektury sakralnej, występujące poza szlakami turystycznymi, posiadające znaczną wartość historyczną i architektoniczną.

Ostatnia, piąta część przewodnika, przybliży walory przyrodnicze Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego. Tworzony w latach 1993-2002, o powierzchni 74 136,5 ha, jest jednym z największych parków krajobrazowych w Polsce. Dolina Bugu, dzikiej i nie przekształconej przez człowieka rzeki, podobnie jak Dolina Wisły, posiada rangę europejskiego korytarza ekologicznego. Obszar Parku włączony został do europejskiej sieci Natura 2000, spełniając kryteria zarówno Dyrektywy Ptasiej jak i Siedliskowej. Najcenniejsze tereny objęte są ochroną rezerwatową. W granicach powiatu sokołowskiego znajdują się trzy spośród trzynastu rezerwatów oraz trzy ścieżki przyrodnicze (spośród sześciu utworzonych na terenie Parku). Są to: dwa rezerваты florystyczne: „Biele”, „Bojarski Grąd” i rezerwat leśny „Sterdyń”. Przez kompleks leśny uroczysko Sterdyń prowadzi ścieżka przyrodnicza „Uroczysko Sterdyń” (o długości 10 km). Nieco dłuższa jest ścieżka przyrodnicza „Uroczysko Ceranów” – 13,7 km. Natomiast trzecia ścieżka – rowerowa – „Huta Gruszczyno – Treblinka” jest kontynuacją ścieżki przyrodniczej „Jeziorka Kałęczyńskie”.

Praktyczne uzupełnienie wydawnictwa stanowi mapa z naniesionymi trasami, omówionymi w przewodniku.

Wydawnictwo ilustrowane jest 75. barwnymi fotografiami kapliczek, figur i krzyży przydrożnych, usytuowanymi przy opisanych szlakach oraz cennymi obiektami architektury sakralnej i świeckiej, występującymi na trasach.

O nowatorskim charakterze publikacji świadczy fakt, iż do tej pory nie ukazało się tego typu opracowanie szeroko omawiające kapliczki, figury i krzyże przydrożne w powiecie sokołowskim, ukazujące różnorodne obiekty na tle szlaków turystycznych. W przewodniku scharakteryzowano ponad 150 małych form architektury sakralnej, posiadających wartości zabytkowe.

Dodatnią stroną przewodnika jest uwzględnienie w opisach również cennych zabytków architektury sakralnej i świeckiej oraz obiektów przyrodniczych.

Powiat sokołowski, jeden z bardziej atrakcyjnych pod względem turystycznym zakątków wschodniej części naszego kraju, o dużym urozmaiceniu terenu, z ciekawym zespołem roślin i zwierząt (szczególnie na terenie Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego), pięknem przyrody i licznymi zabytkami, budzi coraz większe zainteresowanie turystów oraz osób, pragnących skorzystać z jego walorów rekreacyjno-wypoczynkowych. Godna podkreślenia jest więc inicjatywa wydawcy i autorów

przewodnika, mająca na celu przybliżenie turystom różnorodności, piękna i wartości obiektów małej architektury sakralnej tego obszaru.

Omawiany przewodnik wydany został w związku z jubileuszem czterdziestolecia działalności Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Węgrowie. W 2004 r. ukazało się też podobne opracowanie, dotyczące powiatu węgrowskiego, wydane z okazji trzydziestolecia przewodnictwa PTTK w Węgrowie (*Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w powiecie węgrowskim. Przewodnik*, autorstwa D. Grodzkiej, B. Kozaczyńskiej i C. Ostasa).

Marzena Kisielińska

B. Kozaczyńska, K. Miłkowska, C. Ostas, *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w powiecie sokołowskim. Przewodnik*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział w Węgrowie, Węgrów 2004, ss. 160.